

018. Kuanşi im Pusar’da çokluk kategorisi**Nazmi ŞEN¹****APA:** Şen, N. (2023). *Kuanşi im Pusar*’da çokluk kategorisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 270-290. DOI: 10.29000/rumelide.1252752.**Öz**

Türk boy ve toplulukları Budizm’le Tengricilik hariç diğer din ve inanış sistemlerinden daha erken tanışmıştır. I. ve II. Türk Kağanlığı zamanında Budizm’le ilgili bazı izler olsa da Budizm, Ötüken Uygur Kağanlığı’nın yıkılmasından sonra Uygurların göç ederek Turfan bölgesine yerleşmesiyle canlanmıştır. Bunun sonucunda Budizm ile ilgili birçok çeviri eser Eski Uygur Türkçesine kazandırılmış ve Budist Uygur Edebiyatı oluşmuştur. *Kuanşi İm Pusar* o dönemde çevrilmiş ünlü bir sūtradır. Eser içerisinde Eski Uygur Türkçesi ile ilgili birçok bilgi barındırmaktadır. Eserde çokluk yapımında kullanılan yöntemler dikkat çekicidir. Türk dil biliminde çokluk kavramı ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Araştırmalarda en çok morfolojik çokluğun yer aldığı göze çarpmaktadır. Çokluk çoğu dilde olduğu gibi Türkçede de morfolojik, semantik ve söz dizimsel yöntemle yapılmaktadır. Dolayısıyla çokluk bir kategoridir. Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren (Eski Türkçe Dönemi) morfolojik yöntemle yapılan çokluğun yanında semantik ve söz dizimsel yöntemin de yer aldığı metinlerde görülmektedir. Bu çalışmanın amacını Eski Türkçe Dönemi’nde yazılmış eserlerde morfolojik yöntemle yapılan çokluğun yanında hatta daha fazla kullanılan yöntem olan söz dizimsel yöntemle yapılan çokluğa dikkat çekmek; bunun yanında semantik yöntem aracılığıyla da yapılan çokluğun kullanıldığını belirtmek, Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış Budist çevreye ait bir eser olan *Kuanşi im Pusar*’daki çokluk kategorisinin incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda *Kuanşi im Pusar*’da söz dizimsel yöntemle çokluk yapımının en fazla kullanılan yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar grafiklerle ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, *Kuanşi im Pusar*, çokluk kategorisi.**The plural category in *Kuanşi im Pusar*****Abstract**

Turkish tribes and communities were introduced to Buddhism earlier than other religions and belief systems except Tengricism. Although there were some traces of Buddhism during the I. and II. Turkish Khaganate, Buddhism was revived after the collapse of the Uyghur Khaganate of Ötüken, when the Uyghurs migrated and settled in the Turfan region. As a result, many translated works on Buddhism were brought into Old Uyghur Turkish and Buddhist Uyghur Literature was formed. *Kuanşi im Pusar* is a famous sūtra translated at that time. It contains a lot of information about Old Uyghur Turkish. The methods used in the construction of multiplicity in the work are remarkable. Many studies have been conducted on the concept of multiplicity in Turkish linguistics. It is noteworthy that morphological plurality is the most common in the studies. In Turkish, as in most languages, plurality is constructed morphologically, semantically and syntactically. Therefore, plural

¹ Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü (TÖMER) (Balıkesir, Türkiye), nazmi_sen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2548-916X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 18.01.2023-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252752]

is a category. Since the first written sources of Turkish (Old Turkish Period), it is seen in the texts that semantic and syntactic methods are included in addition to the plurality made by morphological method. The aim of this study is to draw attention to the plurality made by syntactic method, which is the method used even more than the plurality made by morphological method in the works written in the Old Turkish Period; in addition to this, to indicate that the plurality made by semantic method is also used, and to examine the plurality category in *Kuanşi im Pusar*, a work belonging to the Buddhist environment written in Old Uyghur Turkish. Document analysis method was used in the study. As a result of the study, it was concluded that the syntactic method of plurality construction is the most commonly used method in *Kuanşi im Pusar*. The results were expressed with graphs.

Keywords: Old Uyghur Turkish, *Kuanşi im Pusar*, plural category.

1. Çokluk Kategorisi

Doğanın bir parçası olan nicelikler ile insanoğlu arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yazı öncesi dönemde ilk ressamın mağara duvarlarına çizdiği resimlerde veya petrogriflerde rastlanan aynı türdeki birden fazla sayıda olan objeler, insanlığın çokluk bilincine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanlık hem kendi vücudundaki hem de doğada bulunan nicelikleri bu yolla ifade etmiştir.

Erken dönemlerde çokluğu ifade etmek için sözlü dilde belirli veya belirsiz çokluk yapmak için kullanılan kök, köken veya gövde durumunda kavram işaretlerinin olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Yazı sonrası dönemde -yazılı dilde- çokluğu anlatmak için birçok yöntem kullanılmıştır. Nitekim dil “başta insanın, kendisini dayanışmaya mecbur hissettiği hemcinsleri olmak üzere, bu şekilde başka canlıları ya da canlı sayılabilecek varlıkları da amaçları doğrultusunda kullanmasını sağlayan birer iletişim aracıdır” (Gemalmaz, 2010, s. 226).

Her dilde olduğu gibi Türkçe de anlamlı ve görevli dil öğelerinden oluşmaktadır. Anlamlı dil öğeleri kök, köken, gövde, birden fazla sözcükten oluşan geçici ya da kalıcı kavram işaretleri ve cümleden oluşurken, isim ya da isim soylu kavram işaretleri üzerine gelen görevli elemanlar içe ve dışa dönük olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılır (Mert, 2019). İletişimde anlam ilişkileri bu iki sınıf ögenin birlikte kullanılmasıyla belirtilir (Gemalmaz, 2010, s. 181).

Anlamlı dil öğeleri olan adların çoğu araştırmada dikkate sunulmayan genellik ve teklik kategorisi; çoklukla ilgili yapılan birçok araştırmada kategori olarak ele alınmayan genellikle morfolojik yöntemle yapılan çokluğa dikkat çekilen çokluk kategorisi bulunmaktadır. Türkçede adların teklik durumları işaretlidir. Yani adların genel tabanları işaretlidir (non-marqué (ø))’dir (Gemalmaz, 2010, s. 257). Türkçe sözcüklerin teklik durumlarının ifadesinde ise önceleri /+^on/ ekinden yararlanılmış; bu ek daha sonra ya üzerine getirildiği sözcük ile kaynaşmış ya da yerini işaretli morfeme (/+ø/) bırakmıştır. Türkçenin tarihî kaynaklarında geçen bazı sözcükler de (özellikle organ adlarıyla ve şahıs zamirleriyle ilgili bazı sözcükler de) buna tanıklık etmektedir (Alyılmaz, 2020, s. 188). C. Alyılmaz, “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?” başlıklı çalışmasında Türkçede isimlerin teklik şekillerini gösteren /+^on/ morfeminin zamanla işaretli morfeme (/+ø/) dönüştüğünü belirtmektedir:

Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirleri (**bi+n** > **bin** > **ben**, **si+n** > **sin** > **sen**)’nin sonunda bulunan **n** ünsüzleri, kanaatimizce **zamir n’si**, **pronominal n** daha yerinde ifadeyle arkaik iyelik 3. şahıs eki **n**, değil; bugün işaretli /+ø+/ kullanılan Türkçenin eski bir teklik eki olduğunu düşündüğümüz /+^on+/’dir. ... Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin (**bi+n**, **si+n**) sonundaki /+^on+/ morfemi **ahn**, **burun**, **karın**, **koyun**, **boyun**... gibi organ adlarının son seslerinde de karşımıza çıkar. Vücutta tek olan organ adlarındaki bu /+^on+/ morfemine karşılık, çift organ adlarında çoğunlukla /+z+/ (diz, omuz,

beniz, boynuz, göz...) bazen de /+K+/ (bilek, dirsek, kulak, topuk, ayak, bacak...) morfepleri kullanılmıştır. Birinci ve ikinci çokluk şahıs zamirlerinin (bi+z, si+z) sonunda bulunan z ünsüzü de çokluk bildiren /+z+/’dir (Alyılmaz, 1999, s. 411).

Türkçede çokluk / çokluk ekleri ile ilgili hem Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ile ilgili yapılan yayınlarda hem de Türkçenin genel dil bilgisi hakkında yayımlanan araştırmalarda ve sözlüklerde araştırmacılar tarafından birçok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımlardan bazıları şöyledir:

Sözlüklerde çokluk

Türkçe Sözlük’e göre “1. Sayı veya ölçü yönünden çok olma durumu, çoğul, kesret, ekseriyet, teklük karşıtı. 2. Çoğunluk. 3. Kelimelerin belirli eklerle birden çok varlığı veya kişiyi bildirme biçimi, çoğul, cem. 4. Sık sık, çokça, çok kez” (TDK, 2011, s. 560).

Vardar’a göre “tekile karşıt olarak çokluğu işaret eden bir dilbilgisi ulamı” (Vardar, 1980, s. 52).

Hengirmen’e göre “sayıca birden çok olan” (Hengirmen, 1998, s. 103).

İmer vd. göre “biçimbilim içerisinde nicelik bakımından birden çok varlığı gösteren dilbilgisi ulamı” (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 75).

Korkmaz, çokluk ekini “isim ve zamirlerde birden çok varlıkları ifade etmek için; fiillerde ise fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın birden fazla olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler” olarak belirtmiştir (Korkmaz, 1992, s. 39).

Koç’a göre “birden çok. Birden çok varlığı gösteren biçim”dir (Koç, 1992, s. 69).

Hatiboğlu’na göre “belirli eklerle veya sözcüklerle birden çok varlığı bildirme biçimi”dir (Hatiboğlu, 1982, s. 36).

Karaağaç, çokluk kategorisi ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Varlıkların birden çok olduğu, onların çokluk çekimine sokulmasıyla elde edilir. Adların çokluk çekimleri, bir ilişkilendirme, sözü başka sözlerle bir araya getirme çekimi değildir. Yalnızca varlığın birden çok olduğunu bildiren bir ad çekimidir. Bu yüzden çokluk çekimi öğeleri, yapımlik öğeler gibi çalışırlar. Varlık veya kişiyi çokluk olarak bildiren asıl veya bağlı biçim birimi ve bu biçim birimle yapılan çokluk çekimidir; birçok dil gibi Türkçede de yalnızca sayısız bir çokluk vardır. Türkçe en eski devirlerden beri, çokluk çekimini eklemiş bağlı biçim birimle yapmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 253-254).

Dil bilgisi, dil bilimi, Türkçenin tarihî veya çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili yapılan yayınlarda çokluk

Gemalmaz’a göre, “sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, genelleme ve miktar bildiren sıfatlar (*Örnek: bir, iki, üç... birçok, bütün, her, çok, hiçbir ... vb.*) yanında birkaç çokluk ekini de ödünçlemeyi denemiş veya geliştirmiştir. Bu eklerden bugün işleliğini sadece /+LAr+/ ekinin koruyabildiği görülmektedir” (Gemalmaz, 2010, s. 257).

İlhan’a göre “çokluk birden fazla varlığı ifade etmek / göstermek için kullanılan şekildir. Çokluk veya çoğul, teklüğün dışında olamı ifade eder. Türkçede dünyadaki bazı yazı dillerinden farklı olarak, ikilik veya ikizlik kavramı da teklüğün dışında çoklukla beraber ifade edilir” (İlhan, 2009, s. 18).

Ergin'e göre "Türkçede kök ve gövdelerin çekimsiz olan normal şekilleri teklik ifade ederler. Bunların çokluk ifade etmesi için çokluk eki almak suretiyle çekimli şekle sokulması gerekir. O hâlde Türkçe kategorisinde görülen ek çokluk ekidir" (Ergin, 2013, s. 128).

Üstünova'ya göre "tek nesneyi ifade eden ad kökü ve gövdeleri, tekil ad terimiyle karşılanırken birden fazla nesneyi karşılayan ad kökü ve gövdelerine de çoğul ad denir" (Üstünova, 2012, s. 363).

Aksan'a göre "Türkçede tekil-çoğul ayrımı yalnızca -lar / -ler son ekiyle belirtilir" (Aksan, 2015, s. 94).

Delice'ye göre "bir ismi sayı bakımından çokluk yapmak için kullanılan bir yapı"dır (Delice, 2012, s. 22).

Alyılmaz'a göre "bütün dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de çokluk, bir kategorinin adıdır. Ekler / biçim birimler çokluğun kendisi değil; çokluğun ifadesinde / yapımında kullanılan görevli dil öğeleridirler" (Alyılmaz, 2020, s. 191).

Çalışmanın dokümanını eski Uygur Türkçesiyle yazılmış *Kuanşi im Pusar* oluşturduğu için Eski Türkçe ile ilgili yapılan çalışmalardaki çokluk kavramını dikkatlere sunmak yerinde olacaktır:

Gabain, çokluğun belirli ekler, bazı son çekim edatları yahut belirli vasıflıklarla ifade edildiğini belirtmiştir (Gabain, 2007, s. 62).

T. Tekin, Köktürkçede adların genellikle sayılar için çekimlenmediğini, yalın durumda bir adın hem tekil hem de çoğul olabileceğini ifade ettikten sonra Köktürkçede topluluk adı türeten eklerin ve çokluk eklerinin de var olduğunu ifade etmiştir (Tekin, 2016, s. 96).

Ş. Tekin, Köktürkçede gerçekten çokluk ifade eden müstakil bir ek olmadığını bunun yerine daha çok topluluk ifade den menşeleri meçhul bazı ekler kullanıldığından bahsetmiştir (Tekin, 1992, s. 87).

Erdal, çoğul varlıkların genel olarak +lAr eki ile işaretlendiğini ve çokluğun genellikle bu şekilde gösterildiğini ifade etmiştir (Erdal, 2004, s. 158).

Eraslan, isimlerin çokluk şekillerinin nesnenin birden fazla olduğunu gösterdiğini, çokluk eki almayan isimlerin de nesnenin birden fazla olduğunu gösterebileceğini belirtmiştir (Eraslan, 2012, s. 125).

Çokluk kategorisi ile ilgili yapılan tanımlardan ve belirtilen görüşlerden yola çıkılarak çokluk kategorisinin incelenmesinde ve öğretilmesinde morfolojik yöntemle / ekler aracılığıyla ifade edilen çokluğun ön plana çıktığı saptanmıştır.² Bu çalışmanın amacını *Kuanşi im Pusar'daki* çokluk yapımında kullanılan yöntemleri belirlemek, tespit edilen yöntemlerin sıklık değerlerini grafiklerle ifade etmek oluşturmaktadır.

² Çokluğun bir kategori olarak incelenmesi gerektiğini ve sadece morfolojik yöntemle yapılmadığını belirten araştırmalardan bazıları için bk. Alyılmaz, S. (2020). *Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine*. (Dil Bilgisi Öğretimi adlı eserin içinde. Ed. Semra ALYILMAZ, Berna Ürün KARAHAN). İstanbul: Kriter Yayınevi; Ağca, F. (2020). Çokluk İşaretleyicisi Olarak Eski Türkçe telim (EOT: delim) Sözcüğü ve Kökeni Üzerine. *Türkbilgi*, 20 (40), 49-62; Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140-155.

2. Eski Uygur Edebiyatı ve *Kuanşi im Pusar* üzerine

“Uygur” adının geçtiği ilk yazılı kaynak Bilge Kağan Yazıtı’dır. Bilge Kağan Yazıtı’nın Doğu yüzünün 37. satırında “Uygur” adının bulunduğu ifadeler “Uygur Elteberi”nin adı dolayısıyla 716 yılındaki olayları anlatırken (Mert, 2009, s. 15) geçmektedir (Alyılmaz, 2005, s. 131; Tekin, 2014, s. 62):

[(a)nta süŋ](ü)şd(ü)m : süsin : s(a)ncd(ı)m : iç(i)k(i)gme : iç(i)kdi : bod(u)n : boltı : öl(ü)gme ölti : s(e)l(e)ŋe : koodı : yor(i)p(a)n : k(a)r(a)g(a)n : kus(i)lta : (e)bin : b(a)rkın : (a)nta bozdu(u)m : ..... y(i)şka agdı : **uyg(u)r (e)lt(e)b(e)r**: yüzçe (e)r(i)n : ilgerü tezip bardı]: *Orada savaştım, askerlerini mızrakladım. Tabi olanlar oldu, halk oldu; ölenler öldü. Selenge boyunca aşağıya yürüyüp Kurağan geçidinde, evini barkım orada bozdu. .... dağa turmandılar. **Uygurların Elteberi**’i yüz kadar adamla doğruya doğru kaçıp gitti.* (Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzü 37. satır)

II. Türk Kağanlığı Dönemi’nde otoriteye karşı sürekli direniş hâlinde olan Uygurların Basmıl ve Karluklarla ittifak yaparak 744 yılında kağanlığın hâkimiyetine son vermesiyle Ötüken merkezli Ötüken Uygur Kağanlığı kurulmuştur. Bu dönemde (yaklaşık 100 yıl) dikilen yazıtlar, inşa edilen şehirler Türk tarihine ve kültürüne ışık tutmaktadır. Ayrıca Böğü Kağan’ın Manihaizm’i kabul etmesi bu dönemin önemli olaylarından. Manihaizm’in benimsenmesiyle Manihaist çevreye ait eserleri Eski Uygur Türkçesine aktararak manzum ve mensur birçok çeviri meydana getirilmiştir. Manihaizm’in yanında Uygurlarda Budizm, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi inanış biçimi ve dinlerin etkisiyle de bu çevrelerin etkisinde oluşturulmuş eserler mevcuttur. Bu eserler aktarılırken çeşitli alfabeler kullanılmıştır:

Eski Türk çağlarından bugüne kalan metinler: Türklerin kendi dillerinin yazımında birden çok alfabeyi kullandıkları görülmektedir. Köktürk Dönemi’ne ait metinlerin hemen hemen hepsi Türk runik yazısıyla yazılmıştır. Bu anlamda eski Türk çağında runik yazısı Türklerin asıl kullandığı alfabedeğerinde olmuştur. Yine eski Türk çağında oluşan yeni din çevreleri (Manihaizm, Budizm) yeni alfabeleri de peşinden getirmiştir. Runik yazısından sonra Eski Türkçe Dönemi’nde Mani ve Uygur yazısı Türkçenin yazımında kullanılmıştır. Yine bu çağda Hristiyan olan Türklerin Uygur Alfabeti yanında Süryani Alfabeti’ni de kullandıkları elde mevcut olan metinlerden anlaşılmaktadır. Yine Soğd, Brahmi, Tibet ve Çin yazılarının Türkçenin yazımı için az da olsa kullanıldığını belgeleyen metinler bugün elimizde mevcuttur (Barutçu-Özönder, 2002, s. 485).

Eski Uygur Edebiyatı metinlerini Budist çevreye ait Uygur eserleri, Manihaist çevreye ait Uygur eserleri, Hristiyan çevreye ait Uygur eserleri, İslami çevreye ait Uygur eserleri, din dışı konuları içeren Uygur eserleri (Tezcan, 1978, s. 271-323; Sertkaya, Alyılmaz ve Battulga, 2001, s. 15-284; Ercilasun, 2004, s. 242-263; Alyılmaz, 2013, s. 2-8; Alyılmaz, 2015, s. 182-216) olarak sınıflandırmak mümkündür.

Budist çevreye ait Uygur eserleri diğer çevrelerin etkisinde yazılmış eserlere göre sayıca ve hacimce daha fazladır. Eski Türk boy ve topluluklarının Tengricilik inanışından sonra en erken tanıştığı inanış biçiminin Budizm’in olması bunun sebepleri arasında gösterilebilir. Kuzey Hindistan’da M.Ö. VI. yüzyılda doğan Budizm’in öğretileri Buddha tarafından düzenlenmiştir. Özetle Budizm 4 kutsal gerçek üzerine kurulmuştur. Bu gerçekler şunlardır: 1. Hayat acı ve ıstırap doludur. Acı ve ıstırap dünyevî varoluşun temel özelliğidir. 2. Acı ve sıkıntıların sebebi arzulardır. 3. Acı ve sıkıntıları sona erdirmek, arzuların vazgeçmeye bağlıdır. 4. Arzuların üstesinden gelmek “sekiz dilimli yolu” izlemek mümkündür (Yitik, 2014, s. 102). Budizm’e göre hayat acılarla doludur ve bu acılar ölümle bitmeyerek yeni bir vücutta biçim bulur. Nirvâna’ya ulaşmanın tek yolu yaşama tutkusunu öldürmektir (Bozkurt, 2003).

Kuşanların M.S. I. yüzyılda Budizm’i benimsemesiyle bu inanış biçimi Türk boy ve toplulukları arasında yayılmaya başlamıştır. IV. yüzyıldan sonra Asya Hunları tarafından kabul edilmiştir (Günay ve Güngör, 2019). I. Türk Kağanlığı Dönemi’nde dikilen Soğd harfleriyle yazılmış (Alyılmaz, 2003, s. 13) Bugut

Yazıtı'ndaki şu ifadeler Budizm'in Köktürkler arasında da yayıldığını kanıtlar niteliktedir (Çağatay ve Tezcan, 1975-1976, s. 251):

... ve o buyurdu: Yeni büyük bir **Samgha (Budist cemaati)** meydana getir (Bugut Yazıtı Ön Yüzü 10. Satır).

İnanç konusunda serbest davranan Uygurlarda Manihaizm, Tengricilik gibi inanışların yanında Budizm'in de kabul edildiği görülmektedir. Uygurlarda Budizm'in yaygın bir inanç biçimi olduğunun izleri arasında şunlar gösterilebilir: 1. Ünlü Uygur beylerinden "P'u-sa"nın Bodhisattva'nın, Buddha'nın adını taşımaktadır (Ögel, 1971, s. 554). 2. Ötüken Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Turfan bölgesine göç eden Uygurların oradaki yerli toplulukların (Çin, Soğd, Tohar...) etkisiyle Budizm'den etkilendikleri bilinmektedir. 10. yüzyılda Koço'ya seyahat eden ünlü Çinli seyyah Wang Yen-Te, bölgede elliden fazla Budist manastırı olduğunu kaydetmiştir (İzgi, 1989, s. 60). 3. Uygurların sosyal yaşamları hakkında içerisinde birçok bilgi barındıran Eski Uygur Hukuk Vesikaları'nda Budist manastırı anlamına gelen **virhar** kavram işaretinin bulunduğu ifade şöyledir: "küntin ynaq t(e)ñrim **v(i)rh(a)rnt(a)k**ı yir kidin ynaq taypukü ögen tagdın ynaq ulug yol adırar: güney tarafından kutsal *manastırın yer(i), batı tarafından Taypekü su kanalı, kuzey tarafından büyük yol ayırır*" (Sa 04 / 10-11-12). Manastır arazisi satış vesikasında güney sınırını oluşturmaktadır (Özyetgin, 2014, 163-164; Şen, 2022, s. 200).

Uygur Budizm'i güzel sanatların sunduğu tüm olanakları kullanmakta sakınca görmemiştir. Uygur Budizm'inde cennet düşleri, dinsel törenler, edebiyat görkemlidir (Bozkurt, 2003, s. 182). Budist Uygur Edebiyatı Tripitaka "Üç Sepet" adında yazınlardan oluşmaktadır. Üç farklı kitap türü "Sütra, Abhidharma ve Vinaya" olarak adlandırılmıştır. Eski Uygurcada Upadesalara, Udanalara ve Vyakaranalara rastlanmaz. Çeşitli anlatıların yer aldığı Jâtakalar, Avadânalar ve İtivrakalar ise Uygur edebiyatında birbirlerinden pek ayırt edilmez; bunlar çoğunlukla "Avdan" ya da bazen "Çatik" adıyla anılırlar (Ölmez, 2004, s. 129-130).

Budist Uygur Edebiyatı'nın bilim dünyası tarafından en çok bilinen çeviri eserlerinden birisi *Kuanşi im Pusar*'dır. Sanskritçesi *Saddharmapundarika-sütra* olan eserin Sanskrit aslının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte Çinceye de tercümeleri bulunmaktadır (Tekin, 2019, s. 4). *Kuanşi im Pusar* Avalokiteşvara adında (Çince Guan-yin / Kuan yin) bir Bodhisattva'dır. Sanskritçe bodi "aydınlanma" ve sattva "varlık, öz" kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Bodhisattva adı (Kaya, 2017, s. 42) metinde Eski Uygurca bodis(a)v(a)t şeklinde kullanılmıştır. Metnin konusunu "Ses İşiten İlah" olarak adlandırılan *Kuanşi im Pusar*'ın bütün canlılara fayda sağlaması, onun ismini anan canlıları kötü varlıklardan kurtarması, tabiatüstü güçleri, her şeyi görmesi, şekil değiştirmesi, ayrıca adını ananları kötü özelliklerini (öfke utanmazlık, cahillik) yok edip olumlu özelliklerle dönüştürmesi oluşturmaktadır.

Kuanşi im Pusar üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır:

1911 yılında W. Radloff tarafından *Kuan-şi-im Pusar, Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapundarika* adıyla Uygur dökme harfleriyle yayımlanmıştır. Metin tek nüshaya dayanmaktadır (Radloff, 1911).

P. Zieme *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uigeren* adlı eserinde Avalokiteşvara ile ilgili metin bulunmaktadır (Zieme, 1985). Ayrıca *Zwei neue alttürkische Saddharmapundarika-Fragmente* adlı makalesinde Çince karşılıklarla metin örneği verilmiştir (Zieme, 1989).

Ş. Tekin'in *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)* adlı eseri *Kuanşi im Pusar*'ın iki nüshasının karşılaştırmalı transliterasyonunu ve Türkiye Türkiye Türkçesine aktarımını içermektedir (Tekin, 2019). C. Özcan Devrez'in *Eski Uygurca Kuanşi İm Pusar İncelemesi* adlı çalışması tüm nüshaların karşılaştırılarak incelenmesine ve Türkiye Türkçesine aktarılmasına dayanır. Metnin daha iyi anlaşılması açısından Çince karşılaştırmalar verilmiştir. Ayrıca çalışmada ikilemeler dizinine, Uygurca-Çince ve Çince-Uygurca dizine yer verilmiştir. İncelemenin sonunda sözlük kısmı bulunmaktadır (Özcan Devrez, 2020).³

H. Yıldız *Eski Uygur Budist Metinlerinde Bir Karakter Analizi Kuan Şi İm Pusar* adlı makalesinde *Kuanşi im Pusar*'ın özelliklerini metinden örneklerde detaylandırmıştır (Yıldız, 2019).

3. Yöntem

Makalede doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Anılan yöntem “belgesel tarama / gözlem”, “doküman incelemesi / analizi” gibi isimlerle de araştırmalarda yer almaktadır (Seggie ve Bayyurt, 2015, s. 283). *Kuanşi im Pusar*'da çokluğun hangi yöntemlerle yapıldığının ve bu yöntemlerin kullanım sıklıklarının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar grafiklerle ifade edilmiştir. Geçiş sıklığı birden fazla olan çokluk ifade eden sözcüklerden, sıfat tamlamalarından ve ikilemelerden sadece bir örnek cümle gösterilmiştir. Toplam 224 satırdan oluşan metinden alınan cümlelerin sonuna satır numaraları parantez içinde eklenmiştir. Bağlamın kopmaması açısından çokluk ifade eden sözcüklerin ve birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş yapıların bulunduğu cümlelerin tamamı yazılmıştır.

4. Bulgular

Kuanşi im Pusar'daki çokluk kategorisi Alyılmaz'ın (2011, s. 108-109; 2020, s. 192) çalışmalarında yaptığı sınıflandırmaya uygun olarak:

1. Morfolojik yöntemle çokluk yapımı
2. Semantik yöntemle çokluk yapımı
3. Söz dizimsel yöntemle çokluk yapımı başlıkları altında incelenecektir.

4.1. Morfolojik yöntemle çokluk yapımı

Ad tabanlarının üzerine ekler / biçim birimler getirilerek yapılan çokluk biçimidir. Türkçenin tarihsel süreci içinde çokluk yapımında kullanılan ekler şunlardır: /+An+/, /+Ar+/, /+(Ş)Ar+/, /+Gİl+/, /+GUn+/, /+°K+/, /+lA+/, /+lAr+/, /+°s+/, /+°ş+/, /+°T+/, /+°z+ (Alyılmaz, 2017, s. 97). *Kuanşi im Pusar*'da bu çokluk eklerinden /+lAr+/, /+°z+ ve /+GUn+ tespit edilmiştir. Eklendikleri adlara belirsiz çokluk ifadesini katmışlardır. /+°z+ ve /+GUn+ ekleri sözcük tabanı ile kaynaşmıştır.

4.1.1. /+lAr+ /

Kuanşi im Pusar'da morfolojik yöntemle çokluk yapımında en fazla bu ekten yararlanılmıştır. /+lAr+ ekiyle yapılan çokluğa ait örnekler aşağıda dikkatlere sunulmuştur:

³ Çokluk kategorisi incelenirken cümle örnekleri Tekin'in (2019) ve Özcan Devrez'in (2020) yayınlarından alınmıştır.

bu yırtınçüdeki kim emgeklük **tnlığlar** atasar ol sav yok kim kentü eşidmeser: *Bu yeryüzündeki sıkıntı çeken canlıların söyleyeceği hiçbir söz yoktur ki kendisi işitmesin* (6-7).

emgeklerinte ara kirip kütğarur: *Sıkıntılarının arasına girip kurtarır* (11).

taluy ögüzke kirsere taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp **yekler** ergüsü otruglarınta ölüm yirke tegürser . . anıy ara bir bilge kişi kuanşi im pusar atın atasar ol kamağ **tnlığlar** taluydaki tişi **yeklerde** ozar kurtulur esen tükel öz yirinte (barur)lar . . : *Okyanusa girseler denizden kara yel gelip gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin bulunduğu yere ölüm yerine götürse onların arasından bir bilge kişi Kuanşi im Pusar'ın adını ansa o bütün canlılar denizdeki dişi devlerden kurtulur (ve) sağ salim kendi yerlerine varırlar* (19-24).

tağı yime kim kayu tnlıg **beglerde** ağır yazukluğ bolup tutup ölürgeli azu kınağalı sakınsar kılıcı biçkesi kağılı tsun tsun sınar uvşanur: *Ve yine herhangi bir canlı beylere karşı suç işlerse tutup öldürmeyi, işkence etmeyi düşünse kılıcı bıçağı kurbacı parça parça olur; ufalanır* (26-28).

tağı yime birök bu üç miñ uluğ miñ yir suvda tolu yavlağ yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar anar utru kuanşi im pusar atın ursar ol kamağ **yekler** ol kişi tapa kınırta yavlağ közin körü umağaylar: *Ve yine bu sayısız memleketlerde birçok kötü devler bulunsa; gelip o kişiyi öldürmeyi eziyet etmeyi düşünse onlara karşı Kuanşi im Pusar adını ansa o bütün devler o kişiye kızgın kötü bakışlarla bakamazlar* (29-35).

birök ol sartbav **satıgçılar** uluğı . . ol kalın **satıgçılar**ka inçe tip tiser **sizler** kamağ korkmanlar arığ süzüük kırtgünç köñülün kuanşi im pusar atın atanlar . . ol bodisvt **sizler**ke korkunçsuz buşi birgey **sizler kamağun** atamışka bu kalın yağı yavlağta ozğay sizler tip tiser . . ol kamağ **satıgçılar** eşidip tüzü bir ünün namo kuanşi im pusar tip atamışta ol kamağ **satıgçılar** ol kalın erüş yağı yavlağta ozar kurtulurlar . . : *Fakat bu kervanbaşı satıcıların büyüğü bu birçok satıcıya şöyle dese "Sizler! Hiçbiriniz korkmayın. Temiz duru imanlı gönül ile Kuanşi im Pusar adını anınız. O zaman bu Bodhisattva sizlere korkusuzluk sadakası verecektir. Sizleri hepimiz (onun adını) andığımız için bu birçok düşmandan kurtulursunuz!.." diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ağızdan "Kuanşi im Pusar" diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar, o birçok yol kesicilerden kurtulurlar* (49-58).

anı üçün kamağ **yalanğuklar** ayayu ağırlayu tutmuş kergek kim tünle küntüz unıtmasar: *Onun için bütün insanlar saygı hürmek göstererek inanır (böyle olmuş olması gerek ki) gece gündüz (insanlar onu) unutmaz* (71-73).

birök **pratikabutlar** körkin körü kurtulğu **tnlığlar** erser kuanşi im pusar ol **tnlığlar**ka **pratikabutlar** körkin körtgürüp nomlayur kütğarur . . : *Eğer pratekabutların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı iseler, Kuanşi im Pusar o canlılara pratekabutların kılığına girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kurtarır* (105-106).

birök kiçig kiçig **iligler** körkin körü kurtulğu **tnlığlar** erser kuanşi im pusar ol **tnlığlar**ka kiçik kiçik **iligler** körkin körtgürü nomlayur kütğarur . . : *Eğer küçük küçük hanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlılar ise Kuanşi im Pusar o canlılara küçük küçük hanların kılığına girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kurtarır* (122-124).

birök **tepriler yekler lular gantarlar gintirviler asurlar** talım **kara kuşlar mahuruklar** kişili **kişi ermezliler** körkin körü kurtulğu **tnlığlar** erser kuanşi im pusar ol **tnlığlar**ka alkuğa yaraşı etöz

körkin körtgürü nomlayu kütgarur. .: *Eğer tanrıların, cinlerin, ejderlerin, yılan hükümdarlarının, gökyüzü müzisyenlerinin, güçlü devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların ya da kuşa benzeyen canlıların yarı hayvan yarı insan olan canlıların, boğa yılan görünümlü şeytanların ve hem insan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı iseler Kuanşi im Pusar o canlıları her birine uygun, yakışacak kılığa girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kurtarır* (142-145).

4.1.2. /+⁰z+/⁺

Eski Türkçe Dönemi'nde arkaikleşmiş biçimdedir. İkizlik eki olarak bilinen bu ek aynı zamanda eklendiği bazı sözcüklere çokluk anlamı katmaktadır. Metinde sadece “si+z” zaiminde tespit edilmiştir.

anı için **siz** alkinçsüz kögüzlüg bodisvt inçe biliñ ukuñ: *Onun için siz tükenmez gönüllü Bodhisattva'yu öyle bilin anlayın* (58-59).

siz teñrim noş teg tatıǵıǵ yağmur suvın yaǵıtıp yalañuǵlarınñ nızvamı otın öçürür siz: *Tanrım, siz tath bir yağmur suyu yaǵdırıp canlı varlıkların hırs ateşini söndürürsünüz* (201-203).

4.1.3. /+GUn+/⁺

Bu ek “alkugun ve kamagun” sözcüklerinde varlığını sürdürmektedir. Alku ve kamağ kavram işaretleri tek başlarına kullanıldığında da çokluk ifade etmektedir. Dolayısıyla ek kalıplaşmıştır.

teñri teñrısı burқан kuanşi im pusarınñ alkuğın sıñar kütadmağ erdemin nomlayu vidyağ kılmaşın eşidigli kuvrağda sekiz tümen dört miñ tınlıǵlar **alkuğun** tözkerinçsüz burқан kütıña köñül turǵurdılar . .: *Tanrıların tanrısı Buddha'nın Kuanşi im Pusar'ın her yere mesut olma gücünü götürdüğünü anlattığını ve tabiatüstü gücünü açıkladığını işiten topluluktaki 84.000 canlının hepsi, benzersiz Burhanlığa inandılar, gönül verdiler* (217-221).

birök ol sartbav satıǵçılar uluǵı . . ol kalın satıǵçılarka inçe tip tiser sizler kamağ korqmañlar arıǵ süzük kirtgünç köñülin kuanşi im pusar atın atanlar . . ol bodisvt sizlerke korqunçsuz buşı birgey sizler **kamağun** atamaşka bu kalın yağı yavlaқта ozǵay sizler. .: *Fakat bu kervanbaşı satıcıların büyüğü bu birçok satıcıya şöyle dese “Sizler! Hiçbiriniz korkmayın. Temiz duru imanlı gönül ile Kuanşi im Pusar adını anınız. O zaman bu Bodhisattva sizlere korkusuzluk sadakası verecektir. Sizleri hepimiz (onun adını) andığınız için bu birçok düşmandan kurtulursunuz!..”* (49-56).

Morfolojik yöntemle çokluk yapımında kullanılan eklerin geçiş sıklıkları ve hangi kavram işaretleriyle kullanıldığı aşağıdaki tabloda dikkatlere sunulmuştur:

Tablo 1: Morfolojik Yöntemle Çokluk İfade Eden Sözcüklerin Sıklık ve Yüzde Değerleri

Morfolojik Yöntem	Geçiş Sıklığı (f)	Kendi Grubu İçindeki Yüzdesi	Genel Yüzde
tınlıǵlar	51	46,36%	20,40%
emgekler	2	1,82%	0,80%
yekler	4	3,64%	1,60%
begler	2	1,82%	0,80%
satıǵçılar	8	7,27%	3,20%

sizler	3	2,73%	1,20%
yalanguklar	2	1,82%	0,80%
burkanlar	2	1,82%	0,80%
pratikabutlar	2	1,82%	0,80%
şravaqlar	2	1,82%	0,80%
iligler	2	1,82%	0,80%
amançlar	1	0,91%	0,40%
atlıqlar	1	0,91%	0,40%
bilgeler	2	1,82%	0,80%
bramnlr	2	1,82%	0,80%
upasançlar	2	1,82%	0,80%
kızlar	2	1,82%	0,80%
teşrilr	1	0,91%	0,40%
lular	1	0,91%	0,40%
ğantarlar	1	0,91%	0,40%
gintirviler	1	0,91%	0,40%
asurlar	1	0,91%	0,40%
ğara kuşlar	1	0,91%	0,40%
mağuruklar	1	0,91%	0,40%
kişi ermezlıler	1	0,91%	0,40%
çirpanlar	2	1,82%	0,80%
siz	8	7,27%	3,20%
alkuğun	1	0,91%	0,40%
kamağun	1	0,91%	0,40%
Toplam	110		
Genel Toplam	250		

Tablo 1'e bakıldığında en fazla kullanılan çokluk ekinin /+lAr+/ olduğu görölmektedir. Türkçenin tarihî gelişimine bakıldığında diğr çokluk eklerinin kullanımdan düştüğü ya da kalıplaşarak seyrekleştii bunun yanında Türkçenin asıl çokluk ekinin /+lAr+/ olduğu gözlemlenmektedir. *Kuanşı im Puser*'da "tınlığ: *canlı*" kavram işareti çokluk eki /+lAr+/ ile beraber en fazla geçiş sıklığına (51) sahiptir.

4.2. Semantik yöntemle çokluk yapımı

Kök, köken ve gövde hâlindeki bazı anlamlı dil öğeleri herhangi bir işaretleme veya kavram ilişkisine ihtiyaç duymadan bünyesinde çokluk anlamı taşıyabilir. Cümle içerisinde tek başlarına çokluk ifade eden bu sözcükler semantik yöntemle çokluk yapımına örnek teşkil etmektedir. *Kuanşı im Puser*'da çokluk yapımında en az başvurulan yöntem semantik yöntemdir. Semantik yöntemle çokluk yapımına ait örnekler aşağıda dikkatlere sunulmuştur:

(namo but), namo d(a)rm, namo **sağ**: *Buddhaya saygı! Öğretiye saygı! Topluluğa saygı!* (1).

birök ol sartbav satıgçılar uluğı . . ol kalın satıgçılarka inçe tip tiser sizler **kamağ** kırkmanlar arıg süzük kirtgünç könjülin kuanşi im pular atın atanlar . . ol bodisvt sizlerke kırkuncşuz buşi birgey sizler kamağun atamışka bu kalın yağı yavlağta ozğay sizler tip tiser . . ol kamağ satıgçılar eşidip tüzü bir ünin namo kuanşi im pular tip atamışta ol kamağ satıgçılar ol kalın erüş yağı yavlağta ozar kurtulurlar . . : *Fakat bu kervanbaşı satıcılarn büyüğü bu birçok satıcıya şöyle dese “Sizler! Hiçbiriniz korkmayın. Temiz duru imanlı gönül ile Kuanşi im Pular adını anınız. O zaman bu Bodhisattva sizlere korkusuzluk sadakası verecektir. Sizleri hepiniz (onun adını) andığımız için bu birçok düşmandan kurtulursunuz!..” diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ağızdan “Kuanşi im Pular” diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar, o birçok yol kesicilerden kurtulurlar* (49-58).

alku kişike amrak bolur: *Herkes (tarafından) sevilir* (78).

... **alku** tüketi tegürser ol edgü kılınç **erüş** mu tetir: *her şeyini eksiksiz sunsa; bu sevabı çok mudur?* (88).

alkınçsız kögüzlüğü bodisvt ol edgü kılınç ertinü **öküş** tetir teñrim tip ötünti . . : *Tükenmez gönüllü Bodhisattva “bu sevap pek çoktur Tanrım!” diye söyledi.* (89).

anın kamağ tınlığlar ayayu ağırlayu tapını udunu atayu tutmuş kergek **alku** kırkuncşuz buşi birgüçi tetir: *Bütün canlıların sürekli (ona) saygı göstermeleri, (ona) tapınmaları, (adını) anmaları, gerek (ki böylece o) bütün canlılara korkusuzluk sadakası verecektir* (152-154).

kuanşi im pular büğü biligin **alku** körür: *Kuanşi im Pular tabiatüstü bilgisi ile her şeyi görür* (207).

ol tınlığlın edgü kılınç utlısı ertinü **öküş** tetir: *o canlının sevabı pek çoktur* (216-217).

Semantik yöntemle çokluk yapımında kullanılan kavram işaretlerinin geçiş sıklıkları ve yüzde değerleri aşağıdaki tabloda dikkatlere sunulmuştur:

Tablo 2: Semantik Yöntemle Çokluk İfade Eden Sözcüklerin Sıklık ve Yüzde Değerleri

Semantik Yöntem	Geçiş sıklığı (f)	Kendi grubu içindeki yüzdesi	Genel yüzde
sağ	2	20,00%	0,80%
kamağ	1	10,00%	0,40%
alku	4	40,00%	1,60%
erüş	1	10,00%	0,40%
öküş	2	20,00%	0,80%
Toplam	10		
Genel Toplam	250		

Tablo 2’ye göre geçiş sıklığı en fazla olan sözcük “alku”dur. Tabloya bakıldığında çokluk ifade edilirken sadece 5 sözcüğün bünyesinde taşıdığı çokluk anlamından yararlandığı görülmektedir.

4.3. Söz dizimsel yöntemle çokluk yapımı

Türkçede morfolojik yöntemin yetersiz kaldığı durumlarda her zaman söz dizimsel yöntemin kullanıldığı açıktır. Türkçede belirtisiz ad tamlaması yapısındaki kavram işaretleri, sıfat tamlaması yapısındaki genel anlamlı kavram işaretleri, birleşik eylem yapısındaki kavram işaretleri, ad + eylemden oluşan kavram işaretleri, eylem-bağ-fiil / ulaç eki + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri, belirteç + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri, nesne + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri, tekrar gruplarından / ikilemelerden oluşan kavram işaretleri, diğer sözcük gruplarından oluşan kavram işaretleri cümlelerden oluşan kavram işaretleri (Alyılmaz, 2018, s. 16) söz dizimsel yöntemle oluşmuştur.

Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren sıfat tamlaması ve ikileme yapılarının yani birden fazla ögenin yan yana gelerek çokluk ifade ettiği bilinmektedir. *Kuanşı İm Pusar*'da da çoğu başka metinde olduğu gibi çokluk yapımında en fazla kullanılan yöntem söz dizimsel yöntemdir. Aşağıda sıfat tamlaması yapılarıyla ve ikilemelerle yapılan çokluğun örnekleri dikkatlere sunulmuştur:

(kuanşı)m pusar **alkudın sınar** etöz körkin (körtgürü)p tnlıglarkça asıg tusu kılmakı beş otuzunç . . . ornıpta: *Kuanşı im Pusar'ın her yerde görünüp, ortaya çıkması ve canlılara fayda sağlaması (adlı) yirmi beşinci bölüm (2-3).*

(kuanşı)m pusar alkudın sınar etöz körkin (körtgürü)p tnlıglarkça **asıg tusu** kılmakı beş otuzunç . . . ornıpta: *Kuanşı im Pusar'ın her yerde görünüp, ortaya çıkması ve canlılara fayda sağlaması (adlı) yirmi beşinci bölüm (2-3).*

tözünüm birök bu yirtinçüde **sansız tümen t(ınlıglar)** . . . emgenser ol emgekinte kuanşı im pusarka **umuğ inağ** tutup . . . atasar bu bodisvt kentüni atamış üçün anta oğ eşidür: *Asilim, eğer bu yeryüzünde sayısız sıkıntı çeken canlılar Kuanşı im Pusar'a umut bağlayıp adını ansa bu Bodhisattva kendisini andıkları için hemen o zaman işitir (9-10-10a-10b).*

ol **k(amağ) emgekligler** emgekinte antağ kırtulur: *O bütün sıkıntı çeken canlılar sıkıntılarından böylece kurtulur (11-12).*

takı yme **kim kayu tnlıg** kuanşı im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar) **tünle küntüz** atayu tutsar antağ oğrı bar uluğ otka kırsar . . . : *Ve herhangi bir canlı Kuanşı im Pusar adını her zaman ansa gece gündüz durmadan ansa o sırada bunlar büyük bir ateşe girse . . . (13-16).*

takı yme **miñ tümen tnlıglar** altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli . . . : *Ve yine sayısız canlılar altın, gümüş, mücevher, boncuk paha biçilmez şeyleri aramak için ... (18-19).*

taluy ögüzke kırsar taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarınta ölüm yirke tegürser . . anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pusar atın atasar ol taluydaki tişi yeklerde ozar kurtulur **esen tükel** öz yirinte (barur)lar . . . : *Okyanusa girseler denizden kara yel gelip gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin bulunduğu yere ölüm yerine götürse onların arasından bir bilge kişi Kuanşı im Pusar'ın adını ansa o bütün canlılar denizdeki dişi devlerden kurtulur (ve) sağ salim kendi yerlerine varırlar (19-24).*

takı yime kim kayu tnlıg beglerde ağır yazukluğ bolup tutup ölürgeli azu kınağalı sakınsar kılıçı biçkesi kağılı **tsun tsun** sınar uvşanur: *Ve yine herhangi bir canlı beylere karşı suç işlerse tutup öldürmeyi, işkence etmeyi düşünse kılıcı bıçağı kırbacı parça parça olur; ufalanır (26-28).*

taşı yime birök bu **üç miş uluğ miş yir suvda tolu yavlağ yek** içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar añar utru kuanşi im pular atın ursar ol **kamağ yekler** ol kişi tapa kınrıtı yavlağ közin körü umağaylar: *Ve yine bu sayısız memleketlerde birçok kötü devler bulunsa; gelip o kişiyi öldürmeyi eziyet etmeyi düşünseler onlara karşı Kuanşi im Pular adını ansa o bütün devler o kişiye kızgın kötü bakışlarla bakamazlar* (29-35).

taşı yime kim kayu tınlığ beglerde ağır yazukluğun yazuksuzun yana yokıla kelip kınlıkta kirip ba ... miş **bağda bukağuda** yatıp emgek emgenser ol emgekinte kuanşi im pular atın atasar kıt kolu yalvara ötünser **bağda bukağuda** yime (ol) tınlığ boşunur, kırtulur: *Ve yine herhangi bir canlı beylere karşı ağır bir suç işlesin veya işlemezsin yine sanık olarak tutulup hapse girse bağ (ve) kösteğe vurulup ızdırap çekse bu ızdırabı çekerken Kuanşi im Pular adını ansa rahmet dileyip yalvararak adı ansa o canlı bağ ve köstekten kurtulur* (36-41).

taşı yime bu üç miş uluğ miş yir suvda sansız tümen yağı yavlağ kuvrap ol **kalin yağı yavlağ** ara **kalin satıđđılar** yolu ertgeli sakınsar **korıunçluğ busuşluğ** erser yana ol **biş yüz satıđđılarda** bir bilür er **sartbav satıđđılar** uluğı ol **kalin satıđđılardıđ** başlap **yolcı sı yırđisi** bolup ertinü **öküş ağı barım** ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertinü alp erür: *Ve yine bu sayısız memleketlerde, sayısız düşman toplansa o bir sürü düşman arasından birçok satıcı yola çıkıp gitmeyi düşünse korkup sıkıntıya düşse yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, bir kervanbaşı, satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı başlarında (onların) rehberi olarak birçok mal mülk (ve) değerli inciler ile bu düşmanlar arasından geçip gitmeyi düşünse bu çok zor olur* (41-48).

birök ol **sartbav satıđđılar** uluğı . . ol **kalin satıđđılarka** inçe tip tiser sizler kamağ korımanlar **arığ süzük** kırtgünç köñülin kuanşi im pular atın atanlar . . ol bodisvt sizlerke korıunçsuz buşı birgey sizler kamağun atamışka bu **kalin yağı yavlağta** ozđay sizler tip tiser . . ol **kamağ satıđđılar** eşidip tüzü bir ünün namo kuanşi im pular tip atamışta ol **kamağ satıđđılar** ol **kalin erüş yağı yavlağta** ozar kırtulurlar . .: *Fakat bu kervanbaşı satıcıların büyüğü bu birçok satıcıya şöyle dese “Sizler! Hiçbiriniz korkmayın. Temiz duru imanlı gönül ile Kuanşi im Pular adını anınız. O zaman bu Bodhisattva sizlere korkusuzluk sadakası verecektir. Sizleri hepiniz (onun adını) andığınız için bu birçok düşmandan kurtulursunuz!..” diye söylese o bütün satıcılar işitip hepsi bir ağızdan “Kuanşi im Pular” diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar, o birçok yol kesicilerden kurtulurlar* (49-58).

anı için **kamağ yalaıuğlar** ayayu ağırlayı tutmuş kergek kim **tünle küntüz** unıtmasar: *Onun için bütün insanlar saygı hürmek göstererek inanır (böyle olmuş olması gerek ki) gece gündüz (insanlar onu) unutmaz* (71-73).

taşı yime kim kayu tişi tınlığ ırı ođul tileser kuanşi im pularka tapını udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köñülteki teg körkle **kutluğ ülüğlüğ** ırı ođul kelürür . .: *Ve yine herhangi bir kadın bir erkek çocuğu dilese Kaunşi im Pular’a saygıyla tapınır, (ona) uyar, inanır (ve) adını durmadan anarsa sonunda gönlündeki gibi güzel, talihli bir erkek çocuğu (dünyaya) getirir* (73-76).

ertinü **öküş edđu kılnıç** kazđanç kazđanur . .: *Pek çok sevap kazanır* (77).

taşı yime alkınsız köğüzlük bodisvt inçe bilin **kim kayu** tınlığ **altmış iki koti** sanı **gaıı öğüz içinteki kum sanınça** bodisvtlar atın atayu tapını udunu katabınsar ölüm küniğe tegi atayu **tapığın uduğın** egsütmeser **aşın içğüsün tonun tonanığın töltin töşekin otııa emiııe** tegi alku tüketi tegürser ol edđu kılnıç erüş mu tetir: *Ve yine tükenmez gönüllü Bodhisattva, siz şöyle bilin ki herhangi*

bir canlı altmış iki koti kadar Ganj Irmağı içindeki kum sayısınca Bodhisattvalar adını anmaya, (ona) tapınmaya, (ona) saygı göstermeye çalışsa; ölüm gününe kadar (onun adını) anıp saygı ve bağlılığını eksiltmese; yiyeceğine içeceği, giyimine kuşamına, yatağına döşeyeğine, otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa; bu sevabı çok mudur? (82-88).

bu **iki kişinin** edgü kılınç bir teg **tüz adruksuz** tetir . . : *Bu iki kişinin sevabı birbirine denk, birbirinden farksızdır* (93-94).

miş tümen k(a)lp öd nomlasar tağı alkınmağay kuanşi im puser atın atamış oğrnta edgü kılınçlığı **asığı tususu** antağ tetir . . : *Sayırsız zamanlar boyunca (onlara dini) öğretse de azalmaz. Kuanşi im Puser adını andığı sıradaki sevabı faydası işte böyledir* (94-96).

tağı yime alkınçsız kögüzlük bodisvt teñri burkanğa inçe tip ötüğ ötünti teñrim bu kuanşi im puser neçükin ne **alın çevişin** bu çambudvip **yir suvda** yoriyur tınlıglarğa **asığ tusu** kıılır nom nomlayur **alı çevişi** neteg erki . . : *Ve yine tükenmez gönüllü Bodhisattva, efendimiz Buddha'ya şöyle (bir) soru sordu: "Tanrım bu Kuanşi im Puser nasıl ve ne gibi çarelerle bu Jambudvîpa (denilen) dünyada yaşayan canlılara fayda sağlar, (onlara) dini öğretir, (başvurduğu) çareleri nelerdir acaba?"* (97-100).

teñri burkan inçe tip yarlıkadı alkınçsız kögüzlük bodisvt siz inçe bilin bu **yirtinçü yir suvda**kı tınlıglar . . birök burkanlar körkin körü kıurtulğu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarğa . . burkanlar körkin körtgürür nomlayur kıutğarur . . . : *Efendimiz Buddha şöyle buyurdu: "Tükenmez gönüllü Bodhisattva siz (bunu) böyle bilin! Bu dünyadaki, canlılar eğer Buddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlılar ise Kuanşi im Puser o canlılara Buddha kılığına girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kıurtarır* (101-104).

birök **egil nomçı törüçi** körkin körü kıurtulğu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarğa **egil nomçı törüçi** körkin körtgürür nomlayur kıutğarur . . : *Eğer alimlerin yüzünü görerek kurtulabilecek canlılar ise Kuanşi im Puser o canlılara alimlerin kılığına girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kıurtarır* (126-128).

birök **adın adın** öge bilge atlığ yüzlük er evçi körkin körü kıurtulğu tınlıglar erser kuanşi im puser ol tınlıglarğa **adın adın** öge bilge atlığ yüzlük er evçi körkin körtgürür nomlayur kıutğarur . . : *Eğer çeşitli meşhur, hâkim, saygıdeğer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlılar ise Kuanşi im Puser o canlılara çeşitli meşhur, hâkim, saygıdeğer erkek ve kadınların kılığına girerek görünür, (onlara) dini öğretir, (onları) kıurtarır* (136-139).

alkınçsız kögüzlük bodisvt siz inçe bilin ukun . . bu puser munçulayu tağ adınçığı **alp erdemın kamağ tınlıglar**ğa **asığ tusu** kıılı kıutğarur . . : *Tükenmez gönüllü Bodhisattva siz böyle bilin, anlayın! Bu Kuanşi im Puser hayret verici gücü ile bütün canlılara fayda sağlar, (onları) kıurtarır* (148-150).

adruk adruk etöz körtgürüp bu sav atlığ **yir suvda** yoriyur tınlıglarığı kıutğarur . . **asığ tusu** kıılır . . : *Çeşitli kılıklara girip Saha adlı ülkede yaşayan canlıları kıurtarır, (onlara) fayda sağlar* (150-152).

anın **kamağ tınlıglar** ayayu ağırlayu tapını udunu atayu tutmuş kergek alkuğa kıorğunçsuz buşı birgüçi tetir: *Bütün canlıların sürekli (ona) saygı göstermeleri, (ona) tapınmaları, (adını) annmaları, gerek (ki böylece o) bütün canlılara korkusuzluk sadakası verecektir* (152-154).

teyrim biz amti kuanşi im pusarka **tapıg uduğ** tegürelim . . ötrü kentünün **tükel türlüg satıgsız erdnilig** kuntegüsün alıp kuanşi im pusarka tutdı: “*Tanrı’m, biz şimdi Kaunşi im Pusar’a saygı gösterelim.*” *Sonra kendisinin çeşitli değerli mücevherlerle (süslü) gerdanlığını alıp Kuanşi i m Pusar’a sundu* (155-158).

tözünüm bu alkınçsız kögüzlüg bodisvt ulatı teyrili kişili **kalın kuvrağka** yarlıkıncuçı köñül turğuruñ bu buşısın alıp **asıg tusu** kılı birin tip yarlıkıncu . . ötrü kuanşi im pusar ol buşı birmiş erdnilig kuntegüg alıp iki ülüş kılı: “*Asilim bu tükenmez gönüllü Bodhisattva ve de tanrı ve insanlar topluluğuna merhametli gönlünüzü gösterin, bu sadakayı alın, faydah kılın*” *diye buyurunca sonrasında Kuanşi im Pusar o sadaka olarak verilmiş olan mücevherden gerdanlığı alıp ikiye böldü* (163-167).

al çeviş bilge bilig kazganç ertinü öküş kazganmış için bügülg erdemke tıdısız erür . . : *Çareleri bilgeliği pek fazla olduğundan tabiatüstü gücü sınırsızdır* (187-189).

ontun sıñar etöz körtgürür: *On yönde (her tarafta) görünür* (189).

yir suv yok kim kentü özi tegmeser: *(Hiçbir) memleket yoktur ki kendisine ulaşmasın* (190).

kuanşi im pusar tınlıglarığ kolulaması **çın kertü** kolulamağ tetir . . **arığ turuğ** kolulamağ tetir . . kiñ **bilge bilig** kolulamağ tetir . . uluğ **edgü ögli** kolulamağ tetir: *Kuanşi im Pusar’ın canlıları (kurtarmaya) içtiği ant gerçek bir ant içmedir. Temiz berrak bir ant içmedir. Büyük bilgelik (dolu) bir ant içmedir. Çok merhametli bir ant içmedir.* (192-195).

yarlıkıncuçı közin körüp **umuğı mağı** bolu birür: *Lütfkâr gözü ile görüp (onların) umudu oluverir* (208-209).

kop türlüg edgü kılınç kazgançı **taluy ögüzde** terinrek tetir: *Her türlü sevabı okyanuslardan daha derindir* (209-210).

teyrri teyrisi burkan kuanşi im pusarın **alkudın sıñar** kutadmağ erdemini nomlayı vıdyag kalmışın eşidigli kuvrağda **sekiz tümen dört miñ tınlıglar alkuğun** tözkerinçsiz burkan kutıña köñül turğurdılar . . : *Tanrıların tanrısı Buddha’nın Kuanşi im Pusar’ın her yere mesut olma gücünü götürdüğünü anlattığım ve tabiatüstü gücünü açıkladığım işiten topluluktaki 84.000 canlının hepsi, benzersiz Burhanlığa inandılar, gönül verdiler* (217-221).

Söz dizimsel yöntemle çokluk yapımında kullanılan sıfat tamlamalarının ve ikilemelerin geçiş sıklıkları ve yüzde değerleri aşağıdaki tablolarda dikkatlere sunulmuştur:

Tablo 3: Söz Dizimsel Yöntemle Çokluk İfade Eden Yapıların Sıklık ve Yüzde Değerleri

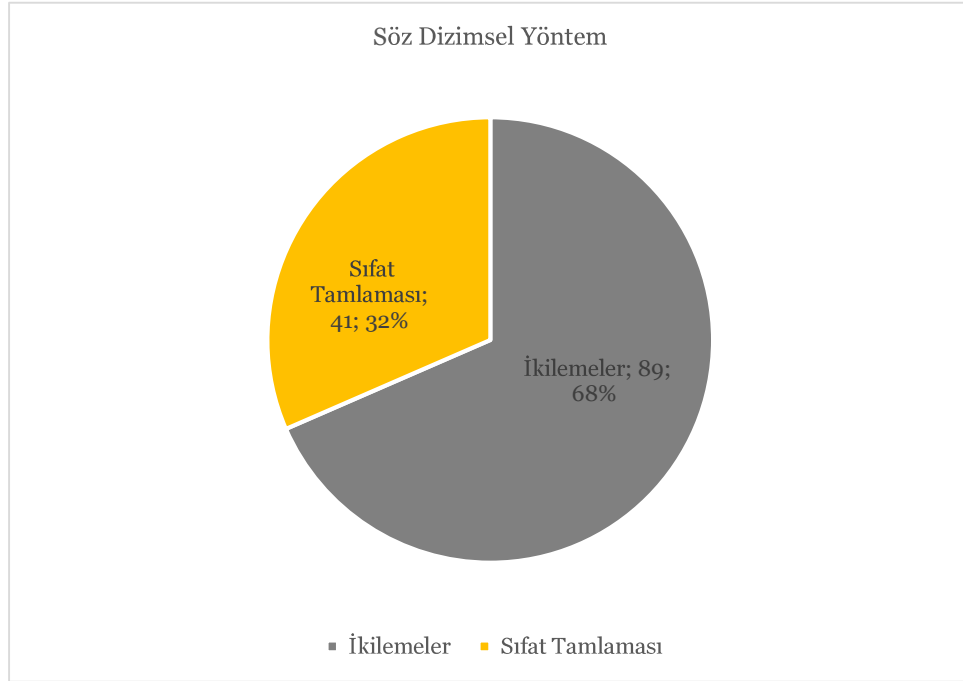
Söz Dizimsel Yöntem	Geçiş Sıklığı (f)	Kendi Grubu İçindeki Yüzdesi	Genel Yüzde
alkudın sıñar	2	1,54%	0,80%
sansız tümen t(ınlıglar)	2	1,54%	0,80%
ğ(amağ) emgekligler	1	0,77%	0,40%
kim kayu tınlıg	6	4,62%	2,40%
miñ tümen tınlıglar	1	0,77%	0,40%

kamağ tınlığlar	2	1,54%	0,80%
üç miñ uluğ miñ yir suv	2	1,54%	0,80%
tolu yavlağ yek	2	1,54%	0,80%
ķamağ yekler	1	0,77%	0,40%
sansız tümen yağı yavlağ	1	0,77%	0,40%
ķalın yağı yavlağ	2	1,54%	0,80%
ķalın satığçılar	1	0,77%	0,40%
biş yüz satığçı	1	0,77%	0,40%
ķop türlüğ edğü kılınç	1	0,77%	0,40%
sekiz tümen dört miñ tınlığlar	1	0,77%	0,40%
öküş ağı barım	1	0,77%	0,40%
ķalın erüş yağı yavlağ	1	0,77%	0,40%
ķamağ yalañuğlar	1	0,77%	0,40%
öküş edğü kılınç	1	0,77%	0,40%
altmış iki koti	1	0,77%	0,40%
gañ ögüz içinteki ķum sanınça	1	0,77%	0,40%
iki kişi	1	0,77%	0,40%
miñ tümen k(a)lp öd	1	0,77%	0,40%
tükel türlüğ satığsız erdniliğ	1	0,77%	0,40%
ķalın ķuvrağ	1	0,77%	0,40%
ķop türlüğ emgek	1	0,77%	0,40%
alķu türlüğ emgek	1	0,77%	0,40%
ontun sıñar	1	0,77%	0,40%
ķop ķamağ yalañuğlar	1	0,77%	0,40%
uluğ suv	1	0,77%	0,40%
asığ tusu	5	3,85%	2,00%
sansız tümen	2	1,54%	0,80%
umuğ mağ	1	0,77%	0,40%
ķim ķayu	8	6,15%	3,20%
tünle küntüz	2	1,54%	0,80%
miñ tümen	2	1,54%	0,80%
taluy öğüz	3	2,31%	1,20%
esen tükel	1	0,77%	0,40%
taķı yime	8	6,15%	3,20%
tsun tsun	1	0,77%	0,40%
yir suv	7	5,38%	2,80%
bağ buķağı	2	1,54%	0,80%
yağı yavlağ	4	3,08%	1,60%

korğunçluğ busuşluğ	1	0,77%	0,40%
sartbav satıççı	2	1,54%	0,80%
yolçı yirçi	1	0,77%	0,40%
ağı barım	1	0,77%	0,40%
arığ süzük	1	0,77%	0,40%
kalın erüş	1	0,77%	0,40%
kutluğ ülüglüg	1	0,77%	0,40%
tapığ uduğ	2	1,54%	0,80%
ayamağ çiltemek	1	0,77%	0,40%
aş içgü	1	0,77%	0,40%
ton tonanğu	1	0,77%	0,40%
tölt töşek	1	0,77%	0,40%
ot em	1	0,77%	0,40%
tüz adruksuz	1	0,77%	0,40%
k(a)lp öd	1	0,77%	0,40%
al çeviş	4	3,08%	1,60%
yirtinçü yir suv	2	1,54%	0,80%
egil nomçı törüçi	2	1,54%	0,80%
adın adın	2	1,54%	0,80%
alp erdem	1	0,77%	0,40%
adruğ adruğ	2	1,54%	0,80%
şlok takşut	2	1,54%	0,80%
erinç yarlıg	1	0,77%	0,40%
umuğsuz inağsız	1	0,77%	0,40%
adasınta tudasınta	1	0,77%	0,40%
bilge bilig	3	2,31%	1,20%
kağganç ertinü	1	0,77%	0,40%
arığ turuğ	1	0,77%	0,40%
çın kertü	1	0,77%	0,40%
edgü ögli	1	0,77%	0,40%
umuğ inağ	1	0,77%	0,40%
Toplam	130		
Genel Toplam	250		

Tablo 3'te *Kuanşi im Pusar*'da tespit edilen çokluk kategorisine ait 250 yapının 130'unun söz dizimsel yöntemle oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sayı + ad yapısında olan sıfat tamlamalarının bazılarının belirli çokluk yaptığı görülmektedir. *miñ tümen tınlıqlar* gibi ifadelerde sayı adı olsa da "sonsuz, sayısız" anlamında belirsiz çokluğun ifade edildiği örnekler de mevcuttur. Söz dizimsel yöntemle çokluk yapımında en çok ikilemelerin kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

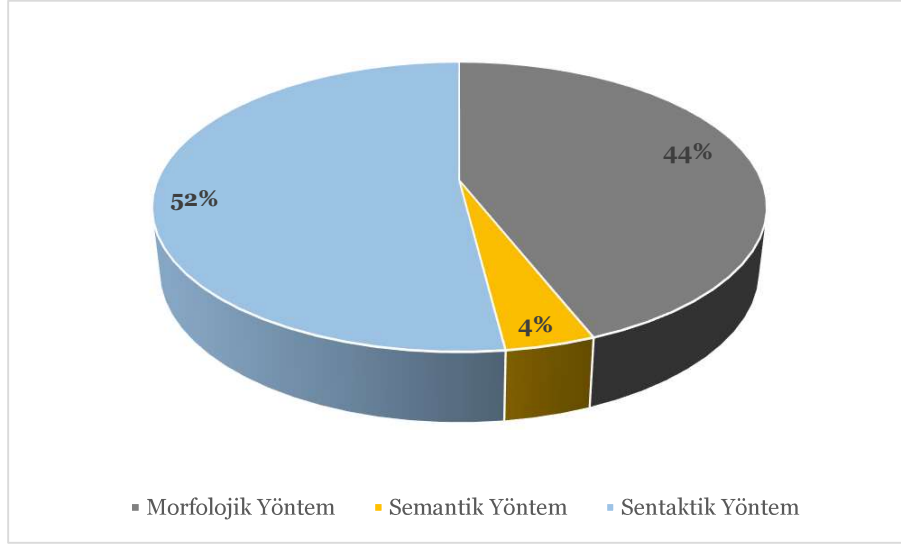
Grafik 1: Söz Dizimsel Yöntemle Çokluk Yapımında Kullanılan Yapıların Oranları

5. Sonuç ve öneriler

Çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi dar anlamda Eski Türkçede geniş anlamda Türkçenin tüm dönemlerinde çokluk kategorisi ile ilgili çalışmalar değerlendirildiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunda morfolojik yöntemle çokluk yapımı ön plandadır. Çokluk bir kategorinin adıdır. Morfolojik çokluk ise çokluğun ifade edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemin yanında semantik yöntemle ve söz dizimsel yöntemle de çokluk ifade edilebilmektedir.

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'ne ait Budizm etkisinde oluşturulmuş çeviri bir eser olan *Kuanşı im Pusar*, içerisinde barındırdığı dilsel özellikler bakımından önem arz ettiği için doküman olarak belirlenmiştir. Çokluk kategorisinin hangi yöntemlerle ifade edildiğinin araştırılması sonucunda Eski Türkçe Dönemi'ne ait diğer eserlere paralel olarak söz dizimsel yöntemle çokluk yapımının en fazla kullanılan yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eski Türkçe Dönemi'nde söz dizimsel yöntemin bu kadar işlek kullanılması Türkçenin gelişmişliğini gözler önüne sererken özellikle ikilemeler gibi kalıplaşmış dil öğelerinin kullanımı Türkçenin eskiliğini de kanıtlamaktadır. Çokluk yapımında kullanılan üç yöntemin yüzdelerle dağılımları aşağıdaki grafikte şöyle ifade edilmiştir:

Grafik 2: Çokluk Yapımında Kullanılan Yöntemlerin Yüzdeler Dağılımları.

Grafik 2'den anlaşılacağı üzere %54 ile *Kuanşı im Pusar*'da çokluk yapımında en fazla söz dizimsel yöntem kullanılmıştır. Bu yüzden morfolojik çokluk yapımında kullanılan eklerin çoğu isim kök ve gövdeleriyle kalıplaşarak çokluk anlamını yitirmişlerdir.

Bu sonuçlar ışığında Türkçenin eğitiminin bütün kademelerinde çokluk öğretilirken çokluğun bir kategori olduğu belirtilmelidir.

Eski Türkçe ile ilgili yayımlanan araştırmalarda, hazırlanan ders kitaplarında çokluğun morfolojik yöntemle yapımının yanında semantik, özellikle söz dizimsel yöntemle çokluk yapımının önemine dikkat çekilmelidir.

Kaynakça

- Ağca, F. (2020). Çokluk İşaretleyicisi Olarak Eski Türkçe telim (EOT: delim) Sözcüğü ve Kökeni Üzerine. *Türkbilig*, 20 (40), 49-62
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alyılmaz, C. (1999). Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi? *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, 403-415.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-21 .
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 1-61.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Alyılmaz, S. (2011). Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme – Metin – Dizin). Ankara: Elik.
- Alyılmaz, S. (2017). On Plurality Category and Teaching in Turkish. *Journal of Education and Training Studies*, 5(9), 94-99.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11-25.

- Alyılmaz, S. (2020). *Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine*. (Dil Bilgisi Öğretimi adlı eserin içinde. Ed. Semra ALYILMAZ, Berna Ürün KARAHAN). İstanbul: Kriter.
- Barutçu Özönder, S. (2002). *Eski Türklerde Dil ve Edebiyat*. Türkler cilt: 3, Ankara: Yeni Türkiye.
- Bozkurt, F. (2003). *Türklerin Dini*. İzmir: Cem.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çağatay, S. & Tezcan, S. (1976). Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 23-24, 245-252
- Delice, H.İ (2012). *Sözcük Türleri*. Ankara: Asitan.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: E. J. Brill.
- Ergin, M. (2013). *Türkçe Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet AKALIN). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara: Belen.
- Günay, E. ve Güngör, H. (2019). *Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin.
- İlhan, N. (2009). *Türk Dilinde Çokluk*. İstanbul: Manas.
- İmer, K; Kocaman, A. Ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaya, K. (2017). *Budizm Sözlüğü*. Ankara: Doğu Batı.
- Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140-155.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap.
- Kononov, A. N. (2002). *Türk Dili Grameri*. İstanbul: Multilingual.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu,.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariat Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Mert, O. (2019). Kutadgu Bilig'de Nesneyi Karşıl原因 Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Öğeleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 431-445.
- Nadalyayev, V. M. ve diğerleri (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar* '. Leningrad.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü.
- Ölmez, M. (2004). *Burkancı (Budist) ve Manici (Manihesit) Türk Edebi Çevreleri*. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 129-135.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuanşi İm Pusuar İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A.M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel araştırma – Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*. Ankara: Anı.

- Sertkaya, O. F., Alyılmaz, C. ve Battulga, T. (2001). *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*. Ankara.
- Şen, N. (2022). *Eski Uygur Hukuk Vesiklarının Söz Dizimi*. Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Tekin, Ş. (1992). *Eski Türkçe*. Türk Dünyası El Kitabı Dil Kültür Sanat Cilt: 2. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tekin, Ş. (2019). *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, S. (1978). *En Eski Türk Dili ve Yazını. Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara, s. 271-323.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Üstünova, K. (2012). *Ad İşletimi*. Bursa: Sentez.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca – Almanca – Türkçe). Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yamada, N. (1993). Uigurubun Keiyaku Monjo Shūsei. Sammlung Uigurischer Kontrakte. (Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu), Cilt I: Gesammelte Arbeiten über die uigurischen Dokumente von N. Yamada. Cilt II: Textband. Texte in Transkription und Übersetzung, Bemerkungen, Listen, Bibliographie und Wörterverzeichnis. Cilt III: Faksimileband, Osaka: Osaka University Press.
- Yıldız, H. (2019). *Eski Uygur Budist Metinlerinde Bir Karakter Analizi Kuan Şi İm Pusar*. Eski Türkçenin İzinde (Ed. Hüseyin Yıldız). Ankara: Akçağ Basım Yayın, 59-77.
- Yitik, A. İ. (2014). *Doğu Dinleri*. İstanbul: İsam.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uigieren*. Berliner TurfanTexte XIII. Berlin: Akademie Verlag, 121-126.
- Zieme, P. (1989). Zwei neue alttürkische Saddharmapuṇḍarīka-Fragmente. *Altorientalische Forschungen. Fascimiles: XX-XXII*, 370-379.